

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İslam Hukuku Açısından Adil Yargılamayı Engelleyen Faktörler

Factors Preventing Fair Judiciary From The Angle of Islamic Law

Meryem CİHANGİR^{a,*}

^a Öğretmen. Dr., MEB Tahir Tuluk Ortaokulu, Antalya / Türkiye
ORCID: 0000-0002-7835-0997

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Ocak 2022

Kabul tarihi: 3 Haziran 2022

Anahtar Kelimeler:

İslam Hukuku,

Yargı,

Hâkim,

Hüküm,

Adalet

ARTICLE INFO

Article History:

Received: January 17, 2022

Accepted :June 3, 2022

Keywords:

Islamic Law,

Judicial Power,

Judge,

Judgement,

Justice.

ÖZ

Toplumu bir araya getiren bireylerin tüm farklılıkları ile bir arada yaşaya bilme becerisinin sınırlarını yasalar belirlemektedir. İnsanlar doğuştan bireysel farklılıklarıyla dünyaya gelir. Bu bireysel farklılıklarının yanında dini, dili, rengi, ırkı ve kültürü de farklı olabilir. Tüm farklılıklarına rağmen bireyler yasalar önünde eşit kabul edilmelidir. Bu açıdan hukuk devletini meydana getiren en temel ilkelerin başında adil yargılama ilkesi gelmektedir. Kanunla kurulmuş bir mahkeme huzurunda; bağımsız, tarafsız, şeffaf ve hakkaniyete uygun bir şekilde gerçekleştirilen yargılama adil yargılamadır. Bütün insanlar adil bir şekilde yargılanma hak ve özgürlüğüne sahiptir. Ne var ki, birtakım faktörlerin etkisiyle adalet hakiki anlamda tahakkuk etmemektedir. Adil yargılamayı olumsuz yönde etkilediği gözlemlenen temel faktörler; psikolojik ve sosyolojik kökenli olabildiği gibi, hukuki, iktisadi veya siyasi kaynaklı da olabilmektedir. İslam hukuku, yargıda hakkaniyeti sağlayıcı kurallar getirerek, haksızlığa yol açacak türden her türlü uygulamayı yasaklamıştır. İslam hukuk teorisinin, insan hakları düzleminde adil yargılamayı sağlayıcı türden pek çok ilkeye sahip olduğu, ancak pratikte yargısal adalet mekanizmalarının fonksiyonel bir şekilde işletilememesinden kaynaklanan eksikliklerin İslam'ın adalet imajını zedelediği anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

Laws determine the limits of the ability of individuals who bring the society together to live together with all their differences. People are born with their innate individual differences. In addition to these individual differences, religion, language, color, race and culture may also be different. Despite all their differences, individuals should be considered equal before the law. In this respect, the principle of fair trial is one of the most basic principles that constitute the state of law. before a court established by law; A fair trial is an independent, impartial, transparent and fair trial. All people have the right and freedom to a fair trial. However, due to some factors, justice does not really take place. The main factors observed to adversely affect fair trial are; It can be of psychological and sociological origin, as well as of legal, economic or political origin. Islamic law, by introducing rules that ensure equity in the judiciary, forbids any kind of practice that would lead to injustice. It is understood that Islamic legal theory has many principles that ensure a fair trial on the level of human rights, but in practice, the deficiencies arising from the inability to operate judicial justice mechanisms in a functional way damage the image of justice in Islam.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: maricangir@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

In Islamic law, the judicial organization is based on justice. Concluding the disputes that arise in the life of society in a fair way, on the other hand, forms the basis of a fair trial. Judicial institutions are considered functional as long as they are close to justice, and have lost their function as long as they are away from justice. In this context, the principle of fair trial or the right to a fair trial constitutes the unchanging agenda of societies, states and legal systems. Fair trial principles in Islamic law are in the dimension of providing the judicial system that societies expect. The fair trial process is a process that starts with the filing of the case and ends with the judgment of the case with a fair decision. It is important for a fair trial to reach the conclusion of the case in the light of legitimate evidence, in a trial that can be provided by an impartial, independent and competent court. We regret to state that in today's justice systems, seeking justice and getting a fair trial has become costly and troublesome. Due to some factors, justice is not fully and truly realized. In our study, as a method, the literature review and methods such as induction, deduction, determination, comparison, analysis and criticism, which are among the research methods related to social sciences, are used as a method. It has been examined under the title of psychological, sociological, legal, political and economic factors and general determinations have been made. Psychological factors hindering fair trial are mostly related to the judges who are in the position to make the final decision about the cases. It should not be forgotten that judges in the decision-making authority are human beings after all, and it is impossible for them to be completely free from psychological influence. It is a known fact that the judge is psychologically affected by many emotional factors such as compassion, prejudice, fear, financial interest and spiritual inclination in the decision-making process. There is no doubt that the task of judging is one that requires patience, determination and dedication. Treating the parties equally and acting fairly is only possible with high moral qualities. As a matter of fact, the role of these virtues of the judge in ensuring impartiality has been the guarantee of an impartial and fair trial in Islam. From a sociological point of view, it is seen that judicial decisions have a great impact on society. Therefore, the only expectation of society from the judiciary is justice. Especially after the judicial decisions that hurt the conscience of the society, there are people who make statements that the judiciary is incapable of providing justice. For this reason, Islam pointed out the social aspect of justice and declared that justice should be carried out without delay, that all people are considered equal in terms of rights, that justice is a virtue so superior that it encompasses everyone, and that the law is in a superior position to the personal demands of individuals. The biggest obstacle in front of a fair trial from its legal aspect is the slow functioning of the justice mechanism and the delaying of the cases by the lawyers, and the litigation taking longer than expected. One of the obstacles to fair trial is that especially the appeal or appeal cases prolong the process excessively and that the high courts are removed from their functions by moving away from their main purpose. Political interventions that directly or indirectly affect the fair trial cause the objectivity of the judicial institution to be questioned. However, the principles of impartiality, objectivity, equality and independence, which form the backbone of a fair trial, are the elements that should be meticulously protected in the name of public interest. However, the history of Islam is full of many examples of judges not accepting the instructions from the ruler -which has the quality of interfering with the case- and rejecting the testimony of the ruler, and not adopting the reference or the reprimand of the ruler. Most of the economic obstacles to fair trial are related to the low-income level of the judge. The inadequacy of the income of the judge in return for the great responsibility he takes to represent the society creates a great danger for the independence and impartiality of the judiciary. In almost all of the sources of Islamic law, the head of state has considered it important to increase the sustenance of the judge and his family, in terms of not envying the property of the people. As a matter of fact, in almost every period of history, states have wanted to prevent the judicial organization from being worn down in line with personal interests by providing all kinds of opportunities for judicial personnel. Bribery of a judge for whatever reason is a sufficient reason for dismissal in Islamic law. For this reason, it will be beneficial for the society and humanity to solve the problems that we have identified in order to make the judicial institution fair, by looking at the axis of justice, by taking into account the authorities again and by making use of the solution methods found in the essence of the law.

Giriş

Adalet, daha çok devlet ve bireyler arasındaki münasebetler düzeyinde adil bir düzenin varlığına ya da özlemine işaret etmek için kullanılan bir kavramdır. Bu anlamı ile bütünüyle kurumsal olan adalet, ülkenin yargı sistemini temsil eden ve kapsayan, kişi ve kurumların haklarını aramak için başvurduğu sistemin adıdır. Nihayetinde ise adalet, bu sistem içerisinde gerçekleşen yargılama süreci sonucunda “tecelli” ettiği söylenen olgunun adıdır (Eldem, 2017, s. 25).

İnsanların günlük yaşamda sıklıkla adil olmadığından şikâyet ettiği tutum ve davranışlar, aslında içinde bulunulan ortamın aksaklıklarının dışavurumudur. Dolayısıyla günümüzde yaşanan adli problemlerin hukuk, siyaset, eğitim ve diğer kurumsal ilişkilerden bağımsız olduğunu düşünemeyiz. Kurum olarak yargının, içinde bulunduğu toplumdan, kurumlardan etkilenip onları etkilediği bir ortamda adalet problemlerinden bahsetmemek; onları tarihi ve sosyal bağlardan ayrı değerlendirmek imkânsız görünmektedir (Dede, 2017, s. 106). Üzülerek belirtmeliyiz ki, günümüz adalet sistemlerinde hakkını aramak, adil bir şekilde yargılanmak masraflı ve zahmetli bir hal almıştır. Mahkemelerde dahi adaletin varlığından emin olamamak, adaleti aramak üzere çeşitli engelleri aşmak, prosedürlerin zahmetinden ve masrafından hakkını aramaktan vazgeçme noktasına gelmek günümüz yargı sistemlerinde meydana gelen tıkanmışlığın bir sonucudur.

Araştırmamızda, adil yargılama ilkesi ve kapsamını ele aldıktan sonra, günümüz adli makamlarında meydana gelen aksaklıkları, adil yargılamanın karşısına çıkan engelleri ve adaleti olumsuz yönde etkileyen faktörleri sırasıyla psikolojik, sosyolojik, iktisadi, siyasi ve hukuki boyutlarıyla inceleyeceğiz.

Adil Yargılama İlkesi ve Kapsamı

Adil yargılama ilkesi, adli makamlarda uyulması gereken bütün usul ve kuralları içermesi bakımından önemlidir. Adil yargılama ilkesi, bugün özellikle ceza muhakemesinin temelini oluşturan bir ilkedir. Bu ilke yalnızca yargılamayı değil muhakemenin tamamını kapsamaktadır. Suçun belli bir kişiye isnadından itibaren, yargılama sürecinin bütününde geçerli olan bir ilkedir (Vatansever, 2018, s. 10).

Bir hukuk devletinde, yargılama süreci adil olmalıdır. Çünkü adil bir karar için gerekli koşullar ancak adil yargılama ile sağlanabilir. Ayrıca adil yargılama, sanığa tanınan hakların tamamının eksiksiz bir şekilde uygulandığı yargılamadır. Şüphesiz bu süreçte mağdurun da hakları bulunmaktadır. İddia ve savunma makamlarının eşit haklara sahip olmaları da adil yargılanma hakkı kapsamındadır (Centel, 2010, s. 5).

Her insan diğer temel haklarının yanı sıra adil bir şekilde yargılanma hakkına da sahiptir. Ortadan kaldırılması veya sınırlandırılması mümkün olmayan bu hakka göre, her insan yargı makamının önünde iddialarını ve savunmasını dile getirmek suretiyle hak arama özgürlüğüne sahiptir. Adil yargılama için gerekli olan bütün koşulları temin etmek ise, devletin ve adli makamların birinci vazifesi ve yükümlülüğüdür. Bu yönüyle adalet ve yargılama kavramlarının birlikteliği zorunludur. Zaten yargı kurumunun temelini ve gayesini oluşturan adalet kavramı, yargılamanın özünü oluşturur. Ne var ki, birtakım faktörlerin etkisiyle yargıda adalet hakiki anlamda tahakkuk etmemektedir. Adil yargılamayı olumsuz yönde etkilediği gözlemlenen temel faktörler; psikolojik ve sosyolojik kökenli olabildiği gibi, hukuki, iktisadi veya siyasi kaynaklı da olabilmektedir.

Psikolojik Faktörler

Bilindiği üzere adaleti sağlama görevi insanlara bırakıldığında herkes kendi zihninde oluşan adalet anlayışının savunuculuğunu yapar. Özellikle de adaletin temini noktasında

yükümlü tutulan hâkimlerin, farklı kültürel çevrelerden geldiklerini ve farklı dünya görüşüne sahip olduklarını dikkate aldığımızda bu durum daha da anlaşılır olur. Karar verici makamda bulunan hakimlerin de nihayetinde birer insan oldukları ve psikolojik etkiden bütünüyle uzak kalabilmelerinin imkânsız olduğu unutulmamalıdır.

Karar verme sürecinde hâkimin psikolojik yönden pek çok faktör tarafından etkilendiği bilenen bir gerçektir. Özellikle başka kişiler için karar verici konumunda bulunmanın mesuliyeti, zorlukları ve sonuçları bakımından çok boyutlu düşünce gerektiriyor olması, hâkimler açısından büyük önem taşımaktadır. Üst düzey bir bilişsel özellik olan hukuki karar verme yetisinin, keskin bir görüş ile doğrudan ısrar etme kararlığı sayesinde, adil kararların ortaya çıkmasını sağlayıcı rolü büyüktür (Küçükay, 2018, s. 607-640).

Nitekim insan, yaratıcısı tarafından, adaleti yerine getirme noktasındaki psikolojik zaafı hakkında bilgilendirilmiştir (38/Sâd/26). Adalet konusundaki yasa ve ilkeler ise, bu bilgilendirmenin akabinde açıklanmıştır. Örneğin Kur'an'da, acıma ya da düşmanlık duygusu, sosyo-ekonomik statü, aile ve akrabalık bağları, dinî aidiyet gibi duygular insanı adil davranmaktan alıkoyan faktörler olarak sıralanmıştır (Kasapoğlu, 2012, s. 67). Kur'an-ı Kerim'de "Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. Konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun." (6/En'âm /152) şeklinde adaletle çağırıcı türden pek çok uyarı bulunmaktadır.

Adalet dağıtmak ile görevli olan kişilerin adaletten uzaklaşmalarına sebep olan faktörlerin başında maddi menfaat ve manevi eğilim gelmektedir. İslam hukukunda, gerçek olmayan tanıklıkta bulunarak mahkemeyi oyalamanın, şahsi menfaat ve eğilimlerin etkisiyle hukuka aykırı hüküm vermenin mesuliyetinin ağır olduğu hususunda pek çok hüküm bulunmaktadır (4/Nisa/135). Zaten adaleti temsil eden terazi aslında insanın kendi vicdanıdır. Mizan bozulduğunda yani adil olunmadığında insanın vicdanı sızlamaya başlar. Adil olmayan yargılamalar sonrasında ilahi adaleti aratan şey de vicdan sızısıdır. Adaletin en nihayetinde erdemli insan işi olduğu inkâr edilemez bir gerçekliktir (Göka, 2018, s. 66). Burada önemli olanın, hâkimin kendi menfaatlerini düşünen bencil bir varlık olarak hareket edip etmediğidir. Toplumun beklentisi olan yüce değerler bilgisinden en fazla ne kadar istifade ettiğidir (Uygun, 2016, s. 214).

Kur'an-ı Kerim'de, bencil istek ve beklentilere kapılarak adil davranmaktan vazgeçmenin sorumluluğu "Hevesiniz adil davranmanıza engel olmasın." (4/Nisa/135) ayetiyle hatırlatılmıştır. Her ne kadar psikolojik yapısı ve iç dinamikleri insanı adil olmaktan uzaklaştırırsa da hâkimin, adil hüküm vermekten başka bir seçeneğinin olmaması gerekmektedir. Zira adalet arayışında olan kişinin işi, adil yargılamada başarılı olma noktasında kolaydır (Kaya, 2014, s. 177).

Yargıda tarafsızlık ilkesi gereği, hâkimin içinde bulunduğu psikolojik durumun adaletinin önüne geçmemesi için, korktuğunda veya öfkeliyken davaya bakmaması gerektiği, öfkesi ve korkusu geçinceye kadar hükmü ertelemesi, aşırı açken veya tokken, hatta abdesti sıkışırken dahi karar vermemesi gerektiği, böyle bir kararın isabetli olsa bile caiz olmadığı İslam hukukçuları tarafından bildirilmiştir (Serahsi, 2008, XVI, s. 86-117; İbn Rüşd, II, s. 1976). Zira korku da adaletten ayrılma sebeplerinden sayıldığı için insanlar bu hususta şöyle uyarılmıştır: "İnsanlardan korkmayın; benden korkun! Ayetlerimi basit dünya menfaatlerine feda etmeyin!" (5/Maide/44). Ayrıca kişilerin insafı, sevgisi veya nefreti, adaletin seyrini değiştirebilmektedir. Bunun için, hüküm verirken, kibir ve buğzdan, yine bunların zıddı olan aşırı tevazu ve ölçüsüz sevgiden uzak durmaya çalışmalıdır (Kasapoğlu, 2012, s. 91-92).

Modern hukukta da kabul edilen ilkelere göre, hâkimin karar verme sürecinde çelişmeci, öznel, içgüdüsel ve kişisel nitelikler bulunmamalıdır. Karar aşamasında empati kurarak, kendini sanığın, sanık yakınlarının ve tanıkların yerine koyacak şekilde içselleştirmesi doğru bir

yaklaşım değildir (Işıқтаç, 2020, s. 308). Bu konu ile ilgili en önemli husus, cezası belirlenirken suçluya acımanın, toplumsal düzeni bozan kişilere merhamet etmenin adil yargılamayı olumsuz etkilemekte olduğu gerçeğidir. Örneğin, “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dininin koymuş olduğu hükmü uygulama konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.” (24/Nur/2) şeklindeki ayet ile, yerinde olmayan acıma hissinin topluma ve toplum düzenine fayda sağlamayacağı, adaletin yerine getirilmesi noktasında duygusal davranışların toplumu yanlış yerlere sürükleyeceği vurgulanmaktadır.

Şahitlerin tanık oldukları olayı olduğu gibi anlatmaktan çekinmeleri de, yargıda adaletin temini noktasında ortaya çıkan psikolojik engellerden birisidir. Yakınlık vesilesiyle insanda oluşan sevgi ve şefkat duygusunun, hakikatin ortaya çıkarılmasında yardımcı olacak tanıklığı yapmaya engel olmaması gerektiği ayeti kerime de şöyle vurgulanır: “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun.” (4/Nisa/135) Alınan bütün tedbirlerle birlikte, Kur’an meselenin psikolojik yönünü de ihmal etmemiştir. Müminlere şahitlik ederken yalan söylememesi gerektiğini, şahitliği yerine getirmeyi reddetmemeyi ve şahitliği saklamama hususunu tekrarlayarak telkin etmiştir. Öldükten sonra Allah tarafından hesaba çekilme inancı, vicdanları etkilemede önemli bir faktör teşkil etmektedir (Hamidullah, 1987, s. 481-492).

İnsanın adaletle hüküm verme gücünü zayıflatarak aklı örten önyargı, adalet duygusuna zarar verirken yanlış hüküm vermeye yöneltebilmektedir. Delilleri ve gerçekleri açıklamaktan da uzaklaştırılmaktadır (Tarhan, 2006, s. 123). Kişileri adaletten uzaklaştıran ve adil davranmayı engelleyen bir başka duygu ise nefret ve kin duygusudur. Bu husus Kur’an-ı Kerim’de insanların, "Bir topluluğa olan düşmanlığınız sizi adil davranmamaya itmesin" (5/Maide/8) şeklinde uyarılması, insanın psikolojik olarak, sevdiği kişiye davranışı ile kin beslediği kişiye karşı tutumunun eşit olmayacağından, bu duygunun insanı taraf tutmaya yönlendireceğinden bahsedilmektedir.

Hiç şüphe yok ki, yargılama görevi sabır, kararlılık ve özveri gerektiren bir görevdir. Taraflara eşit muamele etmek ve âdil davranmak ancak yüksek ahlakî özellikleri taşımakla mümkündür. Nitekim hâkimin sahip olduğu bu meziyetlerin tarafsızlığı sağlamadaki oldukça önemli rolü İslâm’da tarafsız ve adil yargılamanın adeta teminatı olmuştur. Bununla beraber davaların çokluğu, iş yükünün fazlalığı gibi mesleki yorgunluk gibi insan psikolojisini olumsuz yönde etkileyen faktörlerin, tarafsız ve adil bir yargılamanın gerçekleşmesine engel olduğu da bir yadsınamaz gerçekliktir (Mahmutoğlu, 2018, s. 1360).

Adil ve doğru karar vermenin en önemli boyutlarından birisi de verilen kararın özgür iradeyle elde edilmiş olmasıdır. Etkileme, baskı, zorlama gibi unsurlardan uzak ve özgür bir şekilde alınan kararlar tam olarak hâkimin objektif davranmasına zemin hazırlayabilir (Küçükay, 2018, s. 623). Örneğin hakimin, vereceği karar neticesinde görev yerinin değiştirilebileceği kaygısı, meslekten ihraç edilebilme endişesi veya hakkında ideolojik gruplardan taraf olduğu yönünde iddialarda bulunulabileceği korkusu gibi duygular, özgür ve bağımsız hükümde bulunmanın önünü kapatan, adil yargılama yolunda en büyük psikolojik engellerden sayılmaktadır.

Sosyolojik Faktörler

Hukukun toplumsal yaşamdaki işlevi, daha çok hukuka aykırı durumların yaşanması halinde ortaya çıkar. Ayrıca hukukun toplumsal yararı sağlamadaki fonksiyonu, insani ilişkilerin düzenlenmesinde kendisini gösterir (Işıқтаç, Koloş, 2020, s. 152-155).

Yargısal sağlamlık ise, toplumda hukuka duyulan güvenin ön koşuludur. Bunun için İslam, adaletin toplumsal yönüne işaret ederek hak bakımından bütün insanların eşit kabul

edildiğini, adaletin herkesi kuşatacak kadar üstün bir erdem olduğunu, hukukun şahısların kişisel taleplerinden üstün bir konumda bulunduğunu bildirmiştir.

Toplumsal statüler, bireyin toplum içindeki konumunu belirler. Ancak toplumun geneline nüfuz eden sosyal realite, ayrışmacı ve imtiyazcı kabullerdir. Statü sahiplerine toplumun biçtiği pay ile üstün kesimlerin özel muameleyi hak ettiği kabulü, kanun önündeki eşitliğin sadece ilkesel boyutta kalarak pratikte yer bulmamasına neden olur (Kaya, 2018, s. 286).

İslam, adaleti, yargıda sosyal statü üstünlüğünün geçersiz olduğu gerçeğini, imtiyaz beklentisi ile kayırılmak isteyenlere ve buna müsamaha gösterenlere hatırlatır. Hz. Peygamber, “Sizden önceki ümmetler, üst kesimden birisi hırsızlık yapınca bırakmaları, fakat zayıf birisi hırsızlık yaptığında had uygulamaları nedeni ile helak oldu. Allah’a yemin ederim ki şayet kızım Fatıma bile hırsızlık yapsaydı elini keserdim.” (Buhari, *Enbiya*, 54; Müslim, *Hudud*, 8) buyurarak toplum düzeninin muhafazası için, haksızlığa yol açabilecek her türlü teklif ve talebin karşısında kararlılıkla durulmasını istemiştir. Özellikle hukuki yönden gelişmişlik düzeyi düşük olan toplumlarda; nüfuz sahibi kişilerin davalara müdahale etme isteği, işlenen suçların üzerinin örtülmesi ile adaletin önüne geçilmesi, sosyal statüsü nedeniyle aynı suçu işleyen kişiler için farklı ceza beklentisi gibi hususlar yargısal adaleti engelleyen sosyolojik faktörlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Cihangir, 2021, s. 838). Oysa, hukukun sosyal statüden üstün tutulduğu sistemlerde bu gibi haksız taleplerin karşılık bulması mümkün görülmemiştir. Özellikle İslam tarihi boyunca yüksek mevki sahibi kişilerin, yargı karşısında herhangi bir ayırım gözetilmeksizin yargılandığına dair pek çok örnek bulunmaktadır.

Toplumlarda, hakimlerin geleneklere veya kişisel beklentilere göre değil, etik ilkelere ve hukuki kurallara bağlı kalarak hükme vardıkları çoğu kere unutulmaktadır. (Firat, 2017, s. 107). Özellikle toplum tarafından veya sivil toplum kuruluşları tarafından hassasiyetle takip edilen davalarda, hâkimin üzerinde oluşturulan baskı, bağımsız ve tarafsız yargılama ilkesinin uygulanmasında olumsuz etki oluşturmaktadır. Kamuoyu baskısı ile yargı kararlarının değiştirilmek istenmesi, adil yargılamanın önünde bulunan sosyolojik engellerden birisidir.

Bir toplumda beşerî ilişkiler karmaşıklaştıkça, yargı fonksiyonunun hayata geçirilmesi de uzmanlaşmayı gerektirir. Bu bağlamda yargı görevlileri içinde bulunduğu toplumu iyi tanımak, kanunları iyi bilmek ve suçluya hak ettiği cezayı vermekle sorumludur (Yayla, 2019, s. 7-16). Nitekim adalet sadece rasyonel olarak temellendirilmiş bir olgu değil, halkın yaşantısının hesaba katılması ile somutlaştırılması gereken bir gereksinimdir (Sarıbay, 2018, s. 639).

Sosyolojik açıdan bakıldığında yargı kararlarının toplum üzerinde büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplumun yargıdan tek beklentisi adalettir. Özellikle toplum vicdanını yaralayan yargı kararlarının akabinde, yargının adaleti sağlamaktan aciz olduğu yönünde söylemlerde bulunarak toplumsal kargaşaya neden olan, bunu da adalet için yaptıklarını iddia eden kişiler ortaya çıkmaktadır.

Toplum vicdanı, işlenen suçu ortak değerlere karşı yapılmış bir saldırı olarak kabul etmekte ve suçun etkisi mağduru aşarak topluma sirayet etmektedir. Bunun sonucunda ortaya çıkan adaletsizlik duygusu kamu tepkisine dönüşmektedir. Oysa ki, kanunun emrettiği hükümlere uymak ile kendi başına ceza vermeye kalkışmanın bir olmadığı açıktır (Büyükbaş, 2017, s. 456-475). Bir toplumda kişilere ihlal edilen hakkını bizzat alma gibi bir hak tanınması, kamu düzeninin bozulması ve anarşinin hâkim kılınması anlamına gelir. Böylesi büyük haksızlıkların sulh, hakem ve fetva gibi yöntemlerle çözümlenme imkânı da yoktur (Atar, 2002, s.115). Bundan dolayı, beşerî ve ilahi hukuk sistemlerinin tamamında cezaların devlet tarafından belirlenmesi ve uygulanması esastır. Böylelikle suçtan mağdur olan kişi ve toplum adaletin varlığından şüphe duymayacaktır (Büyükbaş, 2017, s. 456-475). Bu bağlamda ceza

kanunlarının yeniden ele alınarak düzenlenmesi, suç ve ceza arasında dengeleyici bir adaletin oluşturulması toplumun adalete ve yargıya olan güvenini tazeleyecektir.

Yargılama sürecini olumsuz yönde etkileyen bir başka problem, insanların şahsi menfaatleri gereği, şahitlikte bulunmaktan kaçınmalarıdır. Özellikle nüfuz sahibi kimselerin aleyhine şahitlik etmekten korkarak gerçeği olduğu gibi yansıtmaktan çekinen veya yalancı şahitlikte bulunan kişilere toplumda sık rastlanmaktadır (Kasapoğlu, 2012, s. 91-92).

Halbuki Allah, toplumda adaletin devamlılığı için insanları adalete yardımcı olmakla mükellef kılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine bile olsa adaleti ayakta tutun, Allah için şahitlik eden kimseler olun. İnsanlar zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adalatten ayrılmayın. Eğer adalatten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır." (4/Nisa/135), buyurularak hakikatin önünde bulunan her türlü engelin kaldırılması emredilmiştir.

İslam hukukunda delille sabit olunan hakların zayi edilmemesi, doğru haberin reddedilmemesi ilkesi ile şahitliğin davaların seyrini belirlemedeki rolü üzerinde ısrarla durulmaktadır. Bunun aksine davranan kişiler yargıda karar mekanizmasının işlerliğini aksatarak hakların zayi olmasına neden olurlar (İbn Kayyim, 2012, I, s. 125). Elbette ki, hakkı açığa çıkaracak delillerin mahkemeye sunulmasında kamu yararı ön plandadır. Ayrıca davaların delillerden uzak bir şekilde sonuçlanması adil yargılamanın ruhuna aykırıdır. Hz. Peygamber, şahitlerin en hayırlısının çağrılmadan gidip şehadette bulunan kimse olduğunu bildirmektedir (Müslim, *Akdiyye*, 2).

Toplum nazarında yargı kararlarının algılanış şekli de bir başka probleme yol açmaktadır. Dava sonucunda aleyhine hükmedilen kişilerde hâkimin adaletsiz davrandığı düşüncesinin oluşması, davanın tabiatı gereği uyuşmazlığın bir tarafın aleyhine hükmedileceği gerçeğini unutturmaktadır. Esasen gerçekte adil bir yargılama yapılmış olması, toplumun algılamasında adil izlenim bırakmamış olabilmektedir. Bu gibi yanlış anlamlandırmaların olmaması adına hâkimin muhataplarına yeterli özeni göstermesi ve tarafsızlığını hissettirmesi de adil yargılama için önemli bir husustur (İnceoğlu, 2009, s. 113).

Toplumda adaletin tesisinde karşılaşılan sosyolojik engellerden birisi de kanunların gerektiği şekilde ve yeterli düzeyde bilinmemesidir. Toplumda mevcut olan bu eksiklik, yargılamalarda önemli aksaklıklara neden olmaktadır. Bunun için oluşturulabilecek en etkin yöntem, kişilerin davalarını takip edebileceği ve yürütebileceği basitlikte bir sistemin kurulması ve vatandaşın hukuki yönden eğitilmesinin sağlanmasıdır (İnceoğlu, 2009, s. 107). Dönmezer tarafından bu problem şöyle ifade edilmiştir: "Günümüzde adliyeler, esrarlı terimlerin kullanıldığı, icra edenler dışında kimsenin amacını anlamadığı âyinlerin sürüp gittiği çağdışı müesseseler haline gelmişlerdir" (Dönmezer, 1972, s. 28). Oysa ki İslam muhakeme usulünde ön plana çıkan sadelik, hukuki yönden hakkını aramak isteyen kişiler için karmaşıklık oluşturmayan bir hususiyet arz etmektedir.

Siyasi Faktörler

Adil yargılamanın siyasi yönden engellenmesi daha çok yargı bağımsızlığının ihlali şeklinde gerçekleşmektedir. Adil yargılamayı doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyen siyasi müdahaleler, yargı kurumunun objektifliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 138. Maddesine göre; "Hakimler, görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasaya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanı kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi, yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hakimlere emir ve talimat veremez; genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz."

¹Kanûn-ı Esasi'nin 86. maddesinde ise yargı bağımsızlığı şu şekilde maddeleşmiştir: “Mahkemeler her türlü müdahelâttan azadedir.” ²Her ne kadar hukuk sistemlerinin tamamında yargıda tarafsızlık ve bağımsızlık ilkelerinin var olduğu kabul edilmekte ise de bu ilkelerin uygulamada gerçekleşme düzeyinin değişiklik gösterdiği bir hakikattir (Gözler, 2019, s. 501).

Yargı; genel siyasetle değil, davaların çözüme kavuşması ile gerçekleşir. Hâkimin, baskıcı idare karşısındaki durumu ise zayıftır (Karafi, 2016, s. 75). Bu endişeyle oluşan kurumlar arası müdahale ilişkisi de hukuk eğitiminden başlayarak yargı kararlarının uygulanmasına kadar uzayan geniş bir süreci içine alır. Siyasetin yargıya, yargının da siyasete karışması şeklinde yansımaları ise bu sürecin son basamağını oluşturur (Ulucakar, Cinar, 2020, s. 127). Sürecin ilk basamağı olan hukuk eğitimi sırasında; temel hukuk metinlerinin ve mevzuatın ezberletilmesi yerine, hukukun var oluş amacını sorgulayan hukuk ve adalet felsefesinin kavratılması, bir konuda senteze varabilme, içtihatla bulunabilme bilgi ve becerilerini kazandırıcı derslere ağırlık verilmesi nitelikli bir hukuk eğitimi ve yargısal problemlerin çözümü için gereklidir (Erdem, 2021, s. 317, Şafak, 2016, s. 924). Ayrıca hukukun temeli olan adalet ilkesinin hukuk eğitiminin temelini oluşturması, ayrıca mesleki etik ve mesuliyet üzerine eğitimin temellendirilmesi önem arz etmektedir.

Yargı makamları tarafından, hukuk fakültelerinden çok zayıf hukukçular çıktığına dair yapılan değerlendirmeler oldukça gerçekçidir (Özay, 1998, s. 139). Okumaya araştırmaya yeniliklere kapalı, kaynaklara başvurmamak yerine ezbere dayalı çözümler üreten hukukçular en tehlikeli uygulamacılardır. Bu nedenle yeterli öğretim elemanı olmadan fakülteler açılmamalı, hâkimlik akademileri kurularak, staj sistemi yeni baştan düzenlenmelidir (Selçuk, 2007, s. 144, Mumcu, 1994, s. 110). Günümüzde yapılan stajlar hukuk fakültesinden mezun olan kişi açısından dosya taşımaktan öteye geçmemektedir.

Osmanlılarda meslekî eğitim bakımından en gözde kurum, Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan Sahn-ı Seman Medreseleri olarak bilinmektedir. Bu medreseden mezun olanlar kâdî'lik görevi için müracaat edebilirdi. Bu adaylar, “mevleviyet payesi”ni hâiz kadıların yanında üç veya beş yıl çalışarak İstanbul'a gelir, bir sene de mülâzemet (asistanlık) ile vakit geçirirlerdi. Bütün bu aşamaları geçtikten sonra, ancak alt kademede bulunan kazalardan birinin kadılığına tayin edilebilmekteydi (Şafak, 2016, s. 883, Aykanat, 2018, s. 185-186).

Hukuk fakültesi sayısının yüzleri bulması ve mezun sayısının ise giderek arttığı günümüzde, niteliğe değil niceliğe hizmet eden uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Oysa ki, kemiyetten çok keyfiyete önem verilmesi yargı standartlarının yükseltilmesi ve adil yargılamaların önünü açması yönüyle önem arz etmektedir. Müslüman filozoflar; bir toplumda tabip ve hâkim sayısının fazla olmasını o toplumda sağlık ve adalet sisteminin problemlili olduğunun göstergesi olarak kabul etmişlerdir. Çünkü sıhhatli yaşayan insanlar arasında hastalık; ahlaki değerlerin hâkim olduğu toplumlarda ise suç nadiren ortaya çıkar (Arıkan, 2018, s. 73).

Hukuk eğitimini takip eden süreçte, yargı kurumunun temel aktörleri olan hukukçuların özellikle de hâkim adaylarının, belirli siyasi çevrelerin, ideolojik yapılanmaların gözetimi altında gerçekleştirilen mülakat ile vazifeye alınması, henüz vazifeye başlarken hâkimi bağımlı kılmaktadır (Cihangir, 2021, s. 838). Hakimliğe iltimas içeren bir sistemden geçerek başlanması, adalete adanmamak için yeterli bir sebeptir. Zira benliği zedelenen insanlardan adil bir tutum beklemek, hukuksuz uygulamalara muhtaç kalan insanlardan adalet üretmelerini istemek yersizdir (Kaya, 2018, s. 34). Ayrıca genç ve tecrübesiz olarak hakimlerin davalarla baş başa bırakılması kendisi için de dava tarafları için de adil olmayacaktır. Oysa ki, hakimliğe

¹ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

² <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar>

başlamadan önce hâkim yardımcısı olarak göreve başlamaları, zaman içerisinde edinmiş olduğu birikim ve tecrübeler sayesinde eksikliklerini gidermiş olarak davalara bakmaları daha adil olacağı kanaatindeyiz.

Esasen adil bir yargı için olması gereken siyasi otoritenin yargı yönetimine müdahalede bulunmaması, hâkimlerin atanmaları, yer değiştirmeleri, yükselmeleri ve görevlerine son verilmesi gibi hususların siyasetten uzak olmasıdır (Selçuk, 2007, s. 43-44). Yargısal süreçte hakimlerin siyasi baskılara maruz kalması sonucunda yüksek mevkilerde bulunan şahısların veya kendi yakınlarının menfaatlerini gözeterek hareket etmesi, yargı sisteminin tarafsızlığını ve hüküm verme hürriyetini zedeleyici unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Hadduri, 2018, s. 209). Oysaki adalet, yakınında bulunan kişiyi haklı çıkarmak için yargıya siyaseti bulaştırmak değildir. Bu yüzden hukukçular kadar siyasetçiler de ahlaklı olmalıdır (Cin, 2013, s. 13-28). Zira güce göre şekil alan bir zihniyetle yoğrulmuş yargı sistemi, ilkesizleşmek suretiyle sürekli kalıp değiştirmektedir (Kaya, 2018, s. 67-68). Hukukçu kimliği taşıyan kişilere düşen görev ise, ilkeli bir duruş sergileyerek adaletin gereğini uygulamaktır. Bu hususla ilgili olarak, kendisine tevdi edilen hakimlik vazifesini kabul etmeyen Ebu Hanife'nin, Halife Mansur'a söylediği şu sözler ilkeli duruşundan taviz vermeyenler için güzel bir örnektir: *“Allahtan kork, Allahtan korkanlardan başka kimselere de görev tevdi etme. Benden daima memnun kalacağından emin değilim. Nerde kaldı ki benden intikam almağa kalkışmayacağınıza emin olayım. Bir davada aleyhinize hüküm vermem lazım gelse; aleyhinize hüküm vereceğim. Ama siz beni Fırat nehrine atıp boğmak ile tehdit edersiniz. Bu bana katiyen tesir etmez. Fırat'ta boğulmayı, hakkıyla verdiğim bir hükmü geri almağa tercih ederim. Hâlbuki maiyetinizde kayırılmaya muhtaç birtakım kişiler var. Bu üstleneceğim görev daha ziyade onların işine gelir. Ben ona layık değilim.”* (Zeydan, 1328, I, s. 220)

Şüphesiz bağımsızlığı ve tarafsızlığı elinden alınan yargı kurumundan geriye kalan adalet, gerçek adalet değildir. Zira, adil yargılamanın bel kemiği durumunda olan tarafsızlık, objektiflik, eşitlik ve bağımsızlık ilkeleri kamu yararı adına titizlikle korunup kollanması gereken unsurlardır. Hz. Ömer'in hakimler için, *“Makam sahibi olan kimsenin senden beklentisi olmasın. Güçsüz olan kimse de ona karşı haksızlık yaparak zulmetmeden korkmasın.”* şeklinde uyarısı bulunmaktadır. Çünkü toplumda yüksek statüye sahip olan kişiler, kayırıldıkları taktirde hak giysisine bürünerek konuşurlar. Böyle bir durum karşısında güçsüz konuma düşen kimse ise kendi hakkını savunabilecek delilleri dahi öne sürmekten kaçınır (Serahsi, 2008, XVI, s. 88).

Halbuki İslam tarihinde, hâkimlerin hükümdarın talimatını kabul etmediği ve hükümdarın tanıklığını red edebildiği, hükümdarın referansını veya tezkiyesini kabul etmediğine dair pek çok örnek bulunmaktadır (Fendoğlu, 2014, s. 452-453).

Günümüzde hakimler ve verdikleri hükümler, siyasetçiler tarafından sürekli eleştirilmek veya müdahalede bulunulmak suretiyle itibarsızlaştırılmaktadır. Oysa ki İslam nazarında alimler, hakimler ilme ve adalete verilen değerden dolayı üstün görülmüştür. Bununla ilgili olarak, hilafeti döneminde Hz. Ömer'in, Übey b. Kab ile bir konuda anlaşmazlığa düştükleri rivayet edilmiştir. İhtilafın çözülmesi için sahabenin fakihlerinden Zeyd b. Sabit'in huzuruna gittiklerinde Zeyd b. Sabit, *“Ey müminlerin emiri! Haber gönderseydin ben gelirdim”* şeklindeki bir karşılama bulunmuştur. Bunun üzerine Hz. Ömer, *“Hakemin evine gidilir.”* diyerek adaletin siyasetten, hatta idareden daha üstün bir konumda bulunduğunu göstermiştir (Serahsi, 2008, XVI, s. 110). Elbette ki hâkime ve yargıya sadece saygı duymak yeterli değildir, önemli olan adli makamların toplum nazarındaki itibarını korumak için gerekli olan tedbirleri almaktır (Yücel, 2011, s. 116).

Devlet başkanının hakimleri adil davranmaları hususunda uyarması ve genel hukuk kaideleri hakkında bilgi vermesi yargı bağımsızlığına engel teşkil etmeyeceğini belirtmemiz

yerinde olacaktır. Nitekim Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin hakimlere gönderdiği mektuplar, yargıya müdahale niteliği taşımayan, adaletin hâkim kılınması üzerine hatırlatıcı mahiyeti bulunan mektuplardır.

Şüphesiz günümüz mahkemelerinde tarafsızlığın ve bağımsızlığın önüne geçme teşebbüs ve gayretinde bulunanlar yalnız siyasi iktidarlar değildir. Kamuoyunda “kapıları tutanlar” olarak adlandırılacak unsurlar olan siyasi partilerin, sivil toplum örgütlerinin, sendikaların, baskı ve sermaye gruplarının, holdinglerin, özellikle de medyanın, ellerinde bulundurdukları gücü kullanmak suretiyle, mahkemelerin tarafsızlığını tehlikeye sokma potansiyeline sahip oldukları söylenebilir (Kurt, 2015, s. 208).

Hukuki Faktörler

Kanunların toplumsal yaşama uyumu mühimdir. Hukuki anlamda yargıda adalet bunalımı yaşanmasının temel sebeplerinden birisi yasalarımızın temel değerleri, sistemleri, kavramları ve ilkeleri ile batılı, uygulama yöntem ve yaklaşımları itibariyle doğulu bir hüviyete sahip olmasıdır (Selçuk, 2007, s. 148). Bu da yargılamanın temelini oluşturan kanunların topluma bir beden büyük veya küçük gelmesi sonucunu doğurmaktadır.

Adil yargılamanın önünde engel teşkil eden diğer bir hukuki faktör, kanun boşluklarının hâkim tarafından adil bir şekilde doldurulması problemi. Esasen bütün hukuk sistemleri, mahkeme önüne gelen uyuşmazlıkların tamamının çözüme kavuşturulması prensibiyle hareket eder. Yaşamda pek çok istismarın boşluklardan kaynaklandığı düşünülürse, hukukun boşluk kabul etmeyeceği prensibi anlaşılabilir (Macit, 1990, s. 63).

Kanunda oluşan boşluklar doğrudan adil yargılama için engel değildir, ancak kanun boşluğunu dolduran hâkimin icthad yeteneği gelişmemişse boşlukların adil bir şekilde doldurulması imkânsız hale gelmektedir. Bu durum, dolaylı olarak adil yargılamayı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Kanunun ve hukukun canlılığının korunması için İslam hukukunda yargının ehil ellere teslim edilmesi, nasların zengin bir yorum süzgecinden geçirilmesi gibi hususlara öncelik verilmiştir (Dönmez, 1986, s. 41-42).

İslam hukukunda nasların sınırlı, olayların ise sınırsız olduğu, hakkında nass bulunan meselelerde ise, icthadın geçerli olmayacağı genel kabul görmektedir. Mecelle’de bu husus şöyle maddeleşmiştir: “Mevrid-i nassda icthada mesağ yoktur.” (Mecelle 14), Zira icthadın cevazı, hakkında nass (şer’i delil) olmayan meselelerdedir. Ancak hakkında kanun olmayan meselelerin çözümünde hâkime icthad yetkisi verilmiştir. Kanundaki mevcut boşlukların - Şari’in bilerek düzenlemediği ve çözümlenmesi üzere bıraktığı boşluklar olarak değerlendirilerek- icthad yolu ile çözümlenmesi esastır. Bu gibi durumlarda hukuk emniyetini sağlayacak şekilde yetişmiş hukukçulara ihtiyaç duyulmaktadır (Dönmez, 1986, s. 41-42).

İslam hukukunda hakimler, boşlukların doldurulmasında kıyas-ı fukaha³ yoluna başvurmak suretiyle meseleyi çözüme kavuştururlar (Berki, 1962, s. 39). Nitekim kanun konuşunca hâkim sessiz kalır, kanunun sustuğu yerde hâkim konuşur. Hakkında açık kural olan bir konuda hâkim aksi karar veremez. Ancak kanunda belirsizlik olduğunda hâkim açıklar, kanunda boşluk varsa yani kanun susmuşsa, hâkim akıl ve vicdanına başvurarak karar verir, meseleyi çözümsüz bırakmaz (Münif Paşa, 2016, s. 206-207). Kanun boşluklarının nedenleri ise; kanunun kapsamlı olmayışı veya bazı alanlarda hepten kanun yokluğudur (Macit, 1990, s. 63). Hâkimin kanunda belirtilmeyen hususlarda kural koyma yetkisi Medeni Kanun’un 1. maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir. “Kanun, sözüyle ve özüyle değiştiği bütün konularda

³ Hz. Ömer’in, “Birbirine benzeyen şeyleri tespit et. Sonra onları kıyasla. Sonra hakka en çok benzeyene yönel.” diyerek öğrettiği metod, fukahanın çoğunluğunun kıyası uygulamak için kanıt olarak gördükleri metottur. (Serahsi, *el-Mebhut*, XVI, 90-91)

uygulanır. Kanunda uygulanabilir bir hüküm yoksa hâkim, örf ve âdet hukukuna göre; bu da yoksa kendisi kanun koyucu olsaydı nasıl bir kural koyacak idiyse ona göre karar verir.”

Günümüzde “hâkimin hukuk yaratma yetkisi” şeklinde de adlandırılan bu faaliyet, hâkimin hukuk kurallarını yorumlaması ve takdir yetkisinden farklıdır (Karataş, 2019, s. 107). Hâkim kanunda ve örfte hüküm bulunmadığı için oluşan hukuk boşluğunu ya kıyasa başvurarak ya da kendisi bizzat hukuk kuralı koyarak doldurur. Hâkim bu yola başvururken adil ve doğru bir kural oluşturmak ve oluşturduğu hukuk kuralının toplumda doğurabileceği etkiyi düşünmek zorundadır (Akıntürk, 2008, s. 77).

Başgil’e göre; hâkimin görevi kanunu hayata giydirmektir. Kanunda kapalı olan, eksik bulunan, kanun koyucu tarafından ihmal edilmiş veya unutulmuş noktaları tamamlamak hâkimin vazifesidir. Hâkim, kanunun umumi ve mücerred kurallarını, müşahhas ve münferit durumlara tatbik ederken objektif davranmak durumunda olduğu gibi, kanunun öngörmediği konularda şahıslara göre hukuk oluştururken de objektif davranması hukuk emniyeti açısından zarurettir (Başgil, 2017, s. 313-329).

Adil yargılama için gerekli hususların başında adaletin zamanında tecelli etmesi gelmektedir. Bu hususta Hz. Peygamber’in çekişmeli taraflar arasında tek celsede hüküm vermesi ve başka bir zamana ertelememesi örnek alınmaya değerdir (İbn Aşur, 2006, 317). Mecelle’nin 1813. Maddesinde bu husus, “Hâkim, duruşmada tetkikat yapmakla beraber işi sürüncemede bırakmamalıdır.” şeklinde ele alınmıştır. İslam muhakeme usulüne göre, hâkim hükmü geciktirdiğinde günahkâr olur, görevinden alınarak tazir cezasına çarptırılır (Şeyh Bedreddin, 2012, 1543). Ancak bu durumun üç istisnası vardır. Bunlar: Şahitlerin şahitliğinde kuşkusunun olması, akrabalar arasında veya davalılar arasında anlaşma ve barışma ümidinin belirmesi, davacının hüküm konusunda biraz daha mühlet istemesidir. (İbn Abidin, 1985, XII, 307-308). Maslahata binaen hükmün geciktirilmesi makul karşılansa da temel hedef davaların ertelenmeden, gereksiz beklemelelere mahal vermeden sonuçlanmasıdır. Günümüzde ise, adalet mekanizmasının yavaş işlediği, davaların uzun sürdüğü insanlar tarafından dillendirilen bir gerçektir. Davaların gecikmesi kanun önünde eşit adalet ilkesini de tahrip etmektedir. Davaların önünde yığıldığını gören hâkim, belirlenen süre içinde iş bitirme kaygısıyla davaları üstünkörü inceleyerek sonuçlandırma gayreti içinde bulunabilmektedir. Bu uygulamadan, özellikle uzman bir avukatı vekil tayin etme imkanına sahip olmayan yoksul kişiler müteessir olur. Dolayısıyla adalet, farklı sosyal sınıf mensuplarına farklı şekillerde tecelli etmeye başlar (Dönmezer, 1972, s. 1-35). Nitekim toplumda her sorunun mahkemede çözüleceğine inanan bir zihniyetin oluşması, artan nüfusla beraber dava sayısının da artması yargı kurumunun işlerliğini tıkamaktadır. Bu durum, mevcut yargı personelinin yetersizliği ile birleşmekte ve adliyelerde biriken dosyalar zamanaşımına uğrayarak sanıkların serbest kalmasına yol açmaktadır (Fırat, 2017, s. 100).

T.C. Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı’nın Mayıs 2019’da yayımladığı Yargı Reformu Strateji Belgesi’nde; 2014 yılında bir hâkime düşen ortalama dosya sayısı 865 iken, 2017 yılında bu sayı 929 olduğu belirtilmektedir. Dosya sayısının fazlalığının başlıca nedeni olarak, duruşmaların birden fazla celsede gerçekleştirilmesi gösterilmektedir. Ayrıca aynı belgede, hâkimleri meşgul edecek çok sayıda prosedürün bulunması ile dosya sayısının artması ilişkilendirilmektedir⁴.

Öte yandan davaların vaktinde sonuçlanamamasının pek çok sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden birisi de adli tatil uygulamasıdır. Ceza Muhakemesi Kanununun 331/1 maddesine göre, “Ceza işlerini gören makam ve mahkemeler her yıl bir eylülde başlamak üzere, yirmi temmuzdan otuz bir ağustosa kadar çalışmaya ara verirler.” (Hakeri, Ünver, 2014, s. 357), Adli

⁴ https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/23122019162931YRS_TR.pdf, s.49

tatilde nöbetçi olarak kalan hâkim, iş görme yasağı sebebiyle, dosyalarını karara bağlayamamakta, duruşma yapamamakta, tanık dinleyememekte ve sorgu yapamamaktadır. Kısaca sınırlı sayıdaki acil işler dışında çalışmamaktadır. Bu ise, büyük bir iş kaybına yol açmaktadır (Taşkın, 2015, s. 754-755). Tarih boyunca İslam adli teşkilatında, hakimlerin çalışmalarına bütün bir yargı sistemi olarak ara vermeleri şeklinde bir uygulama araştırmamızda karşılaştığımız bir husus değildir. Kaldı ki, günümüzde birkaç ülke haricinde böyle bir uygulamayı esas alan ülke de bulunmamaktadır.

Dönmezer'e göre, günümüzde davaların vaktinde sonuçlanmasını engelleyen diğer hususlar ise şu şekildedir: Toplumdaki insanların genellikle hukuk terbiyesi ile sosyalleşmemesi, mahkemelerin kaliteli personel ve cihazlarla donatılmamış olması, mahkemeden önce dava delillerinin düzenli bir şekilde mahkeme huzuruna getirilmemiş olması, hâkim ve savcılarda eksikliklerin bulunması, hâkimlerin etkin çalışmaması, avukatların davaları geciktirici müdahalede bulunması, üst mahkemelerin içtihatları ve uygulamaları ile davaların çabuk sonuçlanmasını engellemesi, bazı usul kurallarının gereksiz olarak davaları geciktirmesidir (Dönmezer, 1972, s. 1-35). Halbuki yargı kurumunun içinde bulunduğu hantallıktan kurtulabilmesi, büyük oranda yargılama usullerinin basitleştirilmesine bağlıdır.

Yargıcın reddi talebi de davaların uzamasına sebep olan faktörlerdendir. Taraflardan birinin hâkimi sebepsiz olarak reddederek davayı uzattığına pek çok kere rastlanmıştır. Bu hususta, davayı büsbütün çıkmaza sürüklemek ve işi uzatmak gayesiyle bu talebin ileri sürüldüğü yönünde karineler bulunmaktadır (Belgesay, s. 223-224).

Günümüzde istinaf veya temyiz davalarının süreci haddinden fazla uzatması ve esas amacından uzaklaşarak yüksek mahkemelerin fonksiyonları dışına çıkarılması adil yargılamanın önündeki engellerden birisidir. İslam hukuku nazariyesinde yargı kararlarının temyizi ilke olarak benimsenmekle beraber usulüne uygun olarak görülerek hükme varılan dâvalar kural olarak yeniden yargılama konusu edilmez. (Cevdet Yavuz, DİA, "Dava", İstanbul 1994, IX, 16).

Yargıda adaleti engelleyen bir diğer hukuki faktör, dava tarafları arasında -şekil itibariyle dahi olsa- eşitliğin sağlanamamasıdır. İslam muhakeme hukukunda mahkeme önünde tarafların eşitliğini sağlamak üzere pek çok tedbir alınmaktayken, günümüz mahkemelerinde iddia makamı olan davacı ile savunma makamında bulunan davalının veya avukatının eşit pozisyonlarda bulunmadığı ortadadır. Günümüzde uygulanmakta olan ceza muhakemesi sistemi; suçlularla mücadele, delillerin karartılmasını önleme ve suç işlenmesinin önüne geçilmesi gibi gerekçelerle iddia makamını güçlendirmek suretiyle savcuyu ayrıcalıklı bir konuma oturtmaktadır. Oysa ki, tarafların eşitliğinin gerçekleşebilmesi için savcının da mahkeme salonunda sanık avukatlarıyla karşılıklı olarak ve eşit seviyede konumlanması gerekmektedir. Özellikle iddia makamında bulunan savcı ile hükmü verecek olan hâkimin aynı yerlerde çalışmaları ve aynı lojmanlarda kalmaları, atamalarının tek elden ve aynı usul ile yapılmakta oluşu, uygulamada taraflar arasında tam bir eşitliğin sağlanabilmesini engelleyen unsurlardır (Yılmazlar, 2014, s. 46-52). Bu mesele ile ilgili diğer bir husus; savcının suçsuzluk karinesine uyması, buna uygun bir dil kullanması ve sanık haklarına mutlaka riayete dikkat etmesi gerektiridir (Şık, 2017, s. 446-447).

Savcının tarafsız olması halinde hâkimden farkının kalmayacağı görüşü öğretilerde ileri sürülmekte ise de sanığın ve toplumun savcıya güvenmesi önemlidir. Aksi durumda, suçla etkili bir şekilde mücadele edilemeyecektir. Bu bağlam çerçevesinde, savcılarının da görevden yasaklanmasını gerektiren ve tarafsızlığını kuşkuya düşüren nedenlerle red edilmesini mümkün kılan hükümlerin yasaya konulması gerekmektedir (Centel, 2010, s.10). Her ne kadar savcılarının bağımsız olmaları konumları itibari ile mümkün görülmesi de tarafsız bir şekilde görevlerini yerine getirmeleri adil yargılama adına önemli bir gerekliliktir.

İktisadi Faktörler

Hâkime devlet tarafından yeterli maddi güvence sağlanması, hâkimin adil olmasının ilk şartıdır. Adil yargılamanın önündeki iktisadi engellerden ilk akla gelen hiç şüphesiz, hâkimin gelir düzeyinin düşük olmasıdır. Hâkimin, toplumu temsilen aldığı büyük sorumluluk karşılığında gelirinin yetersiz kalması, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı adına büyük bir tehlike oluşturur.

Yargı kararlarının adil olmasında, beşerî, fiziksel ve finansal imkanların yeterli derecede varlığına ihtiyaç duyulduğu kadar, hâkimlerin mali güvencelerinin sürdürülmesi de önemlidir (Haşhaş, 2014, s. 1930). Kamu görevlilerinin mali durumunun düzeltilmesi, ahlaki yönlerinin geliştirilmesi ve sosyal düzenin sağlanması gibi koşulların tesis edilmesi ile siyasi ve iktisadi yozlaşmanın önüne geçilmesi mümkün olacaktır (Çoban, 2010, s. 179). Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 55. Maddesine göre, ücrette adalet sağlanması esastır. Madde şöyledir: “Ücret emeğin karşılığıdır. Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır.”⁵ Mecelle'nin “Külfet nimete ve nimet külfete göredir.” (Mecelle 87), kaidesi gereği, yapılan her işte mesuliyet-menfaat dengesinin bulunması esastır. Hakimlerin, hakimlik mesleğinin mesuliyeti ile orantılı olacak şekilde ücret alması adaletin bir gereğidir. Aksi halde bu vazifeyi üstlenecek kişilerin azalmasının yanı sıra, meslekte bulunanların işlerini gereği gibi yapmamalarına veya haksız kazanç elde etme yollarına tevessül etmelerine yol açması muhtemeldir.

İslam hukuku kaynaklarının neredeyse tamamında devlet başkanı tarafından, hâkimin ve ailesinin rızkının bollaştırılması halkın malına tamah etmemesi bakımından önemli görülmüştür. İslam tarihi boyunca adli teşkilat içerisinde hâkimin maddi olarak kendi kendine yeterliğine önem verilmiştir. Özellikle Hz. Peygamber döneminde, üstlendiği vazifenin ehemmiyetine binaen, kamu görevlisi olarak en yüksek maaş hâkimlere ödenmiştir (Hamidullah, 2003, II, s. 932).

Nitekim Hz. Ömer kadıları, dolayısıyla yargıyı her türlü iktisadi faaliyetten korumak için üç önemli tedbire başvurmuştur. İlki, maaşların ek gelirlere ihtiyaç duyurmayacak yüksek tutulmasıdır. İkincisi, zengin ve nüfuz sahibi olmayan kişilerin kadılık için tayin edilmemesidir. Üçüncüsü ise, kadının çarşıda pazarda alım satım işleriyle ilgilenmesine izin verilmemesidir (Kasani, 1982, VII, s. 14). Öyle ki, Hz. Ömer döneminde hâkim maaşlarının gündeliği bir koyun ücretine tekabül edecek düzeyde yüksektir. Ayrıca bir senelik maaşlarının peşin olarak ödendiği de bilinmektedir (Fendoğlu, 2012, s. 685).

Esasen rızık endişesi veya geçim korkusu, ahlaki değerlere sadık kalan bir kimse için rüşvet almak veya haksız kazanç elde etmek için geçerli bir mazeret değildir. Etik değerlere sahip olan bireyler, haksız kazanç yollarına tevessül etmeyecektir. Nitekim Mecelle'de hâkim “*müstakim ve emin*” zat olarak tanımlanır (Madde 1792). Hâkimin istikamet sahibi olması; insanlardan beklentisi olmadan, hediye ve rüşvet almadan, namusu muhtel olmadan görevini yerine getirmesi anlamına gelir. Emin olması ise; itimat edilen, haksızlıktan ve hıyanetten uzak bir kişi olmasıdır (Bilmen, 1986, VIII, s. 213). Bu niteliklere haiz olan bir kişi maddi açıdan ne kadar zorluk çekerse çeksün, adaletten, hakkaniyetten vazgeçmeyecektir. Bu itibarla, hakimlerin terfilerini ve kazançlarını adaletin önünde tutmaması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki, hâkim ve savcılara tanınan geniş yetkiler ve sunulan imkanlar, kişisel menfaat sağlamaları, siyasi saplantıya girmeleri, grup yönlendirmesi etkisinde kalmaları veya egolarını tatmin etmeleri için değildir (Fırat, 2017, s. 193).

⁵ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>

Yine de tarihin hemen her döneminde devletler, yargı personeli için gerekli olan her türlü imkânı temin ederek, adli teşkilatın kişisel menfaatler doğrultusunda yıpratılmasının önüne geçmek istemiştir. Türk ceza kanunda belirlenen şekliyle, “Rüşvet alma suçunun cezası; 4 yıldan 12 yıla kadar hapis cezasıdır.” (TCK 252/2.), “Rüşvet alan veya talebinde bulunan ya da bu konuda anlaşmaya varan kişinin; yargı görevi yapan (avukat, hâkim, savcı), hakem, bilirkişi, noter veya yeminli mali müşavir olması halinde, verilecek ceza 1/3’ten 1/2’sine kadar artırılır.” (TCK 252/7).

Kur’an-ı Kerim’de, “Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını hâkimlere aktarmayın.” (2/Bakara/188), emrinden, meşru olmayan yollarla haksız kazanç temin etmenin adaletin önündeki en büyük iktisadi engellerden olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayet ile rüşvet vermenin ve almanın yasaklandığı, rüşvet ile elde edilen menfaatin de haram olduğu anlaşılmaktadır (Kur’an Yolu Tefsiri, I, s. 289-290).

İslam hukukunda her ne sebeple olursa olsun hâkimin rüşvet alması, görevden alınması için yeterli bir nedendir. Zira şahsi menfaatlerin, maddi çıkarların gölgesinde verilen yargı kararlarının adil olması olanaksızdır. Şeyhülislam fetvalarında, rüşvet alan hâkimin rüşvet veren kişi lehine verdiği hükmün geçersiz olduğu bildirilmiştir (Osmanlı Arşivi’nde Şeyhülislam Fetvaları, 2015, s. 88). Daha önce de değindiğimiz üzere, hâkimin hassas konumu sebebiyle ve rüşvet suçunun adalete aykırı bir uygulama olmasından dolayı, rüşvet alan hâkimin görevine son verilmesi gerektiği hususunda fakihler ittifak etmişlerdir (Şa’rani, 1980, s. 657). Diğer kamu görevlilerinin durumu ise farklıdır. Onlar, pişmanlık durumuna ve ihtiyaç durumuna göre vazifeye iade edilebilirler (Köse, 2008, 303-305). Hâkimin hediye, borç, bağış adı altında maddi yönü bulunan taleplerde bulunması bir yana, bu gibi maddi getirisi olan teklifleri dahi kabul etmemesi gerekir.

Rüşvet, önüne geçilmediği takdirde son derece yıkıcı bir hastalık halini alabilmektedir. Toplumsal bir illet olan rüşvetten korunmak için, başta eğitim olmak üzere din, ahlâk, hukuk, siyaset, iktisat gibi sosyal disiplinlerin birlikte işletilmesi gerekmektedir (Kur’an Yolu Tefsiri, I, s. 289-290). Rüşvetin girdiği her toplumda samimiyetin yerini nefret, emanetin yerini ihanet alır (Amravi, 2004, s. 92). Nitekim Osmanlı’nın son dönemlerinde adliye sisteminin yoğunlaşması, kent toplumunun büyümesi ve ekonomik işlemlerin gelişmesi gibi nedenlerden kadı ve yardımcılara aldıkları harçlar yetmemeye başlamış, mahkemeye başvuran kişilerden gayri kanuni harçlar istenmeye başlamıştır. Bu gibi usulsüzlükler neticesinde insanlar mahkemeye başvurmadan, hakkını aramaktan çekinir duruma gelmişlerdir (Ortaylı, 2016, s. 87-88).

Öte yandan toplumda mevcut olan ekonomik koşullardaki dengesizlikler pek çok alanda olduğu gibi yargıyı da etkileyecek bir güce sahiptir. Vatandaşlar arasında yargı önünde herkes eşittir, ama bazıları daha eşittir düşüncesi yaygın olan bir kabuldür. Nitekim ekonomik durumu daha iyi olan kişilerin hukuki konularda uzman kişilere ulaşmaları, onlardan destek alabilmeleri davaların akıbeti açısından önem teşkil etmektedir. Kuşkusuz hâkimlerin, yargılama yaparken bu türden koşulları göz önünde bulundurmaları adil yargılamanın gerekliliklerindedir (Tepe, 2017, s. 90).

Adil yargılamanın önündeki bir diğer iktisadi engel, devlet bütçesinden adalet harcamalarına yeterince ve gerekli miktarda bütçe ayrılmamasıdır. Halbuki, adalet hizmetlerinden beklenen etkinliğin sağlanması için yargı organlarının üzerindeki iş yükünü hafifletecek şekilde mahkemelerin ve hâkim-savcı sayısının artırılması gerekmektedir. Bu da adalet hizmeti için yapılan harcamaların artırılmasını gerektirir. Ancak adalet hizmetlerinin arzı siyasal süreçle belirlenmesinden ve bireyler tarafından adalet hizmetlerinin sağlık ve eğitim

hizmetleri kadar hayati denilebilecek önemde görülmemesinden kaynaklanan nedenlerle bu yöndeki çalışmalara gereken önem verilmediği açıktır (Arslaner, Şekerci, 2014, s. 47).

Adaletin sağlanmasına yönelik hizmetler hem yargılama işlevini hem de idari işlevi içeren geniş bir kapsama sahiptir. Bundan dolayı adalet hizmetlerinin iyi yürütülmemesi ile adil yargılanma hakkının ihlali arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır (Sever, 2016, s. 43). Yargı kararlarında adaletin sağlanması sadece hâkimin hükmü ile gerçekleşecek bir husus değildir. Yargılamada hâkimin etkinliği tartışılmazdır ancak hukuk sisteminde bulunan aksaklıkların çözümü ve kanunların yeterliliğinin sağlanması gibi faktörler de yargılamanın kalitesini yükseltmekte etkindir.

Sonuç

Adaletin gerçekleşmesi yargı kurumunun nihai hedefidir. Bütün hukuk sistemlerinde adaleti gerçekleştirme noktasındaki mesuliyet hakimlerin omuzlarına yüklenmiştir. İnsanlar arasında meydana gelen anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması esasına dayanan hakimlik mesleği belki de bu nedenle bütün mesleklerden yüce bir konuma sahiptir.

Davalarda hakkın yerini bulması için sarf edilen çaba elbette ki övgüye mazhurdur. Ne var ki, kimi durumlarda adaletin hakiki anlamda tahakkuk etmediği toplum tarafından dillendirilmektedir. Kamuoyunda sürekli gündeme taşınan bu husus insanlar arasında memnuniyetsizliğe yol açmaktadır. Adil yargılamayı olumsuz yönde etkilediği gözlemlenen temel faktörler; psikolojik ve sosyolojik kökenli olabildiği gibi, hukuki, iktisadi ve siyasi kaynaklı da olabilmektedir.

Adil yargılamayı engelleyen psikolojik faktörler daha çok davalar ile ilgili son kararı verme konumunda bulunan hakimlerle ilgilidir. Karar verici makamda bulunan hakimlerin de nihayetinde birer insan oldukları ve psikolojik etkiden bütünüyle uzak kalabilmelerinin imkânsız olduğu unutulmamalıdır. Karar verme sürecinde hâkimin psikolojik yönden merhamet, önyargı, korku, maddi menfaat ve manevi eğilim gibi pek çok duygusal faktörden etkilendiği bilenen bir gerçektir. Hiç şüphe yok ki, yargılama görevi sabır, kararlılık ve özveri gerektiren bir görevdir. Taraflara eşit muamele etmek ve âdil davranmak ancak yüksek ahlaki özellikleri taşımakla mümkündür. Nitekim hâkimin sahip olduğu bu meziyetlerin tarafsızlığı sağlamadaki rolü İslâm'da tarafsız ve adil yargılamanın adeta teminatı olmuştur.

Sosyolojik açıdan bakıldığında yargı kararlarının toplum üzerinde büyük bir etkisi olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplumun yargıdan tek beklentisi adalettir. Özellikle toplum vicdanını yaralayan yargı kararlarının akabinde, yargının adaleti sağlamaktan aciz olduğu yönünde söylemlerde bulunan kişiler ortaya çıkmaktadır. Bundan ötürü İslam, adaletin toplumsal yönüne işaret ederek adaletin gecikmeksizin yerine getirilmesinin gerekliliğini, hak bakımından bütün insanların eşit kabul edildiğini, adaletin herkesi kuşatacak kadar üstün bir erdem olduğunu, hukukun şahısların kişisel taleplerinden üstün bir konumda bulunduğunu bildirmiştir.

Hukuki yönüyle adil yargılamanın önünde en büyük engel, adalet mekanizmasının yavaş işlemesi, avukatların davaları geciktirici müdahalelerde bulunması neticesinde davaların beklenenden uzun sürmesidir. Özellikle istinaf veya temyiz davalarının süreci haddinden fazla uzatması ve esas amacından uzaklaşarak yüksek mahkemelerin fonksiyonları dışına çıkarılması adil yargılamanın önündeki engellerden birisidir.

Siyasi açıdan adil yargılamayı doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyen siyasi müdahaleler, yargı kurumunun objektifliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Oysa ki, adil yargılamanın bel kemiğini oluşturan tarafsızlık, objektiflik, eşitlik ve bağımsızlık ilkeleri kamu yararı adına titizlikle korunup kollanması gereken unsurlardır. Halbuki İslam tarihi, hâkimlerin hükümdardan gelen -davaya müdahale niteliği taşıyan- talimatları kabul etmediği ve

hükümdarın tanıklığını red edebildiği, hükümdarın referansını veya tezkiyesini benimsemeyebildiğine dair pek çok örnekleriyle doludur.

Adil yargılamanın önündeki iktisadi engellerin çoğunluğu hâkimin gelir düzeyinin düşük olması ile ilgilidir. Hâkimin, toplumu temsilen aldığı büyük sorumluluk karşılığında gelirin yetersiz kalması, yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığı adına büyük bir tehlike oluşturur. İslam hukuku kaynaklarının neredeyse tamamında devlet başkanı tarafından, hâkimin ve ailesinin rızkının bolllaştırılması halkın malına tamah etmemesi bakımından önemli görülmüştür. Nitekim tarihin hemen her döneminde devletler, yargı personeli için gerekli olan her türlü imkânı temin ederek, adli teşkilatın kişisel menfaatler doğrultusunda yıpratılmasının önüne geçmek istemiştir. İslam hukukunda her ne sebeple olursa olsun hâkimin rüşvet alması, görevden alınması için yeterli bir nedendir.

Bunun için adalet ekseninden bakarak, yargı kurumunun adil olabilmesi adına tespit ettiğimiz problemlerin, yetkililer tarafından yeni baştan dikkate alınarak, hukukun özünde bulunan çözüm yöntemlerinden faydalanılmak suretiyle çözüme kavuşturulması toplum ve insanlık adına yararlı olacaktır.

Asıl unutulmaması gereken en önemli hususlardan biri de şudur ki; toplumu oluşturan farklı etnisite, inanç veya dünya görüşüne sahip bireylerin, otoriteye olan bağlılık ve aidiyet duygusunun gelişmesi otoritenin adil olmasına bağlıdır. Sistemi adalet üzerine inşa edilen toplumlar kendilerini güvende hissederler. Bu güven duygusu bireyleri bir arada tutma gücünü daha anlamlı hale getirerek otoriteyi güçlendirmektedir. Adaleti sağlamada cezaların caydırıcılığı ne kadar anlamlı ve önemliyse, adaleti içselleştiren bireylerin yetişmesi de bir o kadar önemlidir. Adaleti içselleştiren bir toplumun inşası açısından eğitim sistemlerine de büyük görevler düşmektedir.

Kaynakça

- Akıntürk, T. (2008). *Medeni Hukuk*, (13. bs.), İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Amravi, Ö.G. (2004). *İslam'da Yargı ve Yargıçlar*, (Rıfki Durgun, Çev.). Ankara: Şelale Yayınları.
- Arkan, A. (2018). *İslam Düşünce Geleneğinde Adalet ve Güncel Anlamı*, Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.
- Arslaner, H., & Şekerci, D. (2014). *Türkiye'de Adalet Hizmetlerinin Niteliği ve Bu Hizmetlerin Bütçe Üzerindeki Yüğü*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1), 31-48.
- Atar, F. (2002). "Kaza", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXV, 113-117, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aykanat, M. (2018). *Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nde Hâkim Adaylığı: Mülâzemet*. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, (34), 165-188.
- Başgil, A.F. (2017). *Konferanslar*, (3. bs) İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Belgesay, M. *Davalar Nasıl Yürüyor? -Daha Çabuk, Daha Garanti ile Yürümesinin Çareleri- Muhakeme Usulü Kanun Projesi*. Journal Of Istanbul University Law Faculty, 15(1), 198-229.
- Berki, A.H. (1962). *İslam'da Kaza*, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Bilmen, Ö. N. (1970). *Hukuki İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, Cilt. 8. Bilmen Yayınevi.

- Büyükbaş, N. (2017). *İslam Ceza Hukukunda Mağdurun ve Kamu Vicdanının Teskini*. İslam Ceza Hukuku Tebliğler Kitabı.
- Centel, N. (2010) *Adil Yargılama İlkesi ve Türk Hukukundaki Bazı Sorunlar*. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 16 (1-2), 3-14.
- Cihangir, M. (2021). *İslam Hukuku Açısından İltimas Olgusu ve Adil Yargılamaya Etkisi*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(2), 823-842.
- Cin, H. (2013). *Hukuk, Siyaset ve Demokrasinin Ahlâki Temelleri*, *Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 13-28.
- Çoban, O. (1999). *Bir Siyasal Yozlaşma Türü Olarak Rüşvet ve Ekonomik Etkileri*. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 13(1).
- Dede, S. (2017). *Toplumsal Faktörlerin Hâkimlerin Kararları Üzerindeki Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Dönmez, İ.K. (1986). *İslam Hukukunda Müctehidin Nasslar Karşısındaki Durumu ile Modern Hukuklarda Hâkimin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese*. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (4).
- Dönmezer, S. (1972). *Ceza Adaletinde Reform İlkeleri*, *Journal Of Istanbul University Law Faculty*, 37.1-4,1-35, 28.
- Eldem, E. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Adalet, Eşitlik, Hukuk ve Siyaset Üzerine, Toplumsal Tarih*, sa:288, 25.
- Erdem, FH. (2021). *Türkiye'de Hukuk Eğitimi: Çözüm Arayışları, Sorunlar ve Öneriler*. Şarkiyat, 13 (1), 302-321.
- Fendoğlu, H. T. (2012). *Anayasal Derinlik Türkiye'nin Anayasal Hafızası*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Fendoğlu, H. T. (2014). *Yargının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı: İslam Hukukunun Katkıları*, Avrasya Hukuk Kurultayı Tebliğler Kitabı, Saraybosna.
- Fırat, A. (2017). *Yargı Etiği ve Mesleki Kimlik*, Ankara: Türkiye Adalet Akademisi.
- Göka, E. (2018). *Adalet Şûrası "Mutlak Anlamda İyi Olan Tek Erdem: Adalet"*. Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.
- Gözler, K. (2019). *Hukuka Giriş*, (16. bs.), Bursa: Ekin Yayınevi.
- Hadduri, M. (2018). *İslam'da Adalet Kavramı*, (Selahattin Ayaz, Çev.). İstanbul: Ekin Yayınları.
- Hakeri, H., Ünver, Y. (2014). *Ceza Muhakemesi Hukuku Temel Bilgiler*, (10. bs), Ankara: Adalet Yayınları.
- Hamidullah, M. (1987). *İslamda İsbat Hukukunun Doğuşu*. (M. Salih Yavuzer, Çev.). Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sa: 4, 481-492.
- Hamidullah, M. (2003). *İslam Peygamberi*, (Salih Tuğ, Çev.). Ankara: İmaj Yayınları.
- Harun, T. (2017). *'Yargı Etiği' ya da Yargıda Etik: Yargı Nasıl Etik Olur?*. Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu Kitabı, 108.
- Haşhaş, A. (2014). *Yargı Kararlarının Kalitesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 16 Özel Sayı, 1913-1933.
- Işıқтаç, Y. (2020). *Adalet Psikolojisi*. (3. bs), İstanbul: Sümer Kitabevi.

- Işıқтаç, Y., Koloş, Ü. (2020). *Hukuk Sosyolojisi*. (3. bs). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İbn Abidin, (1985). *Reddül- Muhtar Ale 'd- Dürri 'l- Muhtar*, (Mehmet Savaş, Çev.), XII- XIII, İstanbul.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir, (2006). *Makasıdu 's- Şeriatı 'l- İslamiyye, (İslam Hukuk Felsefesi Gaye Problemi)*, (Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan, Çev.), İstanbul: Rağbet Yayınları.
- İbn Kayyim, (2012). *İ'lamu'l-Muvakki'in*, (Pehlül Düzenli, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- İbn Rüşd, (1976). *Bidayetü 'l- Müctehid ve Nihayetü 'l- Muktesid*, (Ahmed Meylani, Çev.). İstanbul.
- İnceoğlu, S. (2009). *Adalet Gözet "Hukuk Devleti İlkesi Bakımından Adliye Gözlemleri ve Adalet Barometresi Araştırmaları* (Ed.: Seda Kalem). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karafi, Ş. (2016). *El- İhkâm* (Yüksel Macit, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Karataş, T. D. (2019). *Teorik Açıdan Hâkimin Hukuk Yaratması*, (Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan.
- Kâsânî, A. (1982). *Bedâiu 's-Sanâi fî Tertîbi 'ş-Şerâi*, Beyrut: Daru 'l Kitabü 'l Arabi.
- Kasapoğlu, A. (2012). *Kur'an'da Adalet Psikolojisi-Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler*. Hikmet Yurdu, 5(10), 61-106.
- Kaya, E. (2014). *Adil Yargılama Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Kaya, E. (2018). *Hukuk Zihniyeti*. (3. bs), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Komasyon, (2003). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, I, Ankara: DİB Yayınları.
- Köse, S. (2008). "Rüşvet" Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXV, 303-305, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kurt, M. (2015) *Türk Ceza Hukukunda Adil Yargılamayı Etkilemeye Teşebbüs Suçu*, (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Küçükay, A. (2018). *Karar Vermenin Psikolojisi*. Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, (35), 607-640.
- Mahmutoğlu, Y. (2018). *İslâm Yargılama Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı ve Tarafsızlığı Sağlayan Kurumlar*. Journal Of International Social Research, 11(59).
- Mumcu, A. (1994). *Günümüzdeki Türk Hukuk Uygulamasında Adalet Kavramının Yeri*, (Ed: Adnan Güriz), Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Münif Paşa, (2016). *Hikmet-i Hukuk*, (Sdl: Gökhan Doğan), Konya: Çizgi Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (2016). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti 'nde Kadı*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Osmanlı Arşivi 'nde Şeyhülislam Fetvaları, (Ed.: Uğur Ünal) (2015) TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul: Seçil Ofset.
- Özay, İ. (1998). *Yargısal Korunma*, (2. bs), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sarıbay, Y. (2018). *Adalet Şûrası "Toplumun Anayasa Tahayyülü ve Adalet Meselesi"*. Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları.

- Selçuk, S. (2007). *Bağımsız Yargı Özgür Düşünce*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Serahsi, E. (2008). *El-Mebcut*. Mustafa Cevat Akşit (Ed.). 16, İstanbul: Gümüşev Yayıncılık.
- Sever, D. Ç. (2016). *Adalet Hizmetlerinden Doğan Mali Sorumluluk*. Ankara Barosu Dergisi, (1), 43-80.
- Şa'rani, A., (1980). *Mizanu'l- Kübra (Dört Hak Mezhebin Büyük Fıkıh Kitabı)*, (A. Faruk Meyan, Çev.), İstanbul: Berekat Yayınevi.
- Şafak, A. (2016). *Kaza, Siham-ı Kazadan Nasıl Kurtarılabilir? (Yargı Teşkilâtı, Eleştiri Oklarından Nasıl Kurtarılabilir?)*. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, (7).
- Şeyh Bedreddin, (2012). *Letaifu'l- İşarat Şerhi*, (Ed: H. Yunus Apaydın), c. 2, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şık, H. (2017). *Suçsuzluk Karinesi ve Savcı*. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, 0 (9), 427-452.
- Tarhan, N. (2006). *Duyguların Dili*. İstanbul: Timaş.
- Taşkın, M. (2015). *Adli Tatilin Yargısal Verimliliğe Etkisi*. Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, (5), 727-760.
- Ulucakar, M., & Çınar, MF (2020). *Türkiye'de Yargı ile Siyasetin Kuvvetler Ayrı Ayrılığının Analizi*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (1), 126-141.
- Uygur, G. (2016). *Hukukta Adaletsizliği Görmek* (2. bs). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Vatansever, M. (2018). *Osmanlı Ceza Hukukunda Adil Yargılama İlkesi* (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Yayla, A. (2019). *Toplumsal düzenin aracı olarak yargı*. Liberal Düşünce Dergisi, 24 (93), 7-16.
- Yılmazlar, E.G. (2014). *Cumhuriyet Savcısının Konumlanışının Silahların Eşitliği Prensibine Aykırılığı*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Yücel, M.T. (2011). *Yargı Reformu ve Demokrasi*, Ankara: Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Yüksel, M. (1990). *İslam Anayasa Hukukuna Giriş*, Denizli: Albayrak Matbaası.
- Zeydan, C. (1328). *Medeniyet- i İslamiye Tarihi*, İstanbul.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>
- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/> (26.07.2021)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>
- https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/23122019162931YRS_TR.pdf, s.49 (Erişim Tarihi: 08.08.2021)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> (Erişim 13.08.2021)